

Amsterdam, Occo Hofje, regentenkamer (foto RDMZ).

‘In uijterste Deftigheid en Perfectie’

Oude kunst en historische archieven in monumentaal Occo Hofje te Amsterdam¹

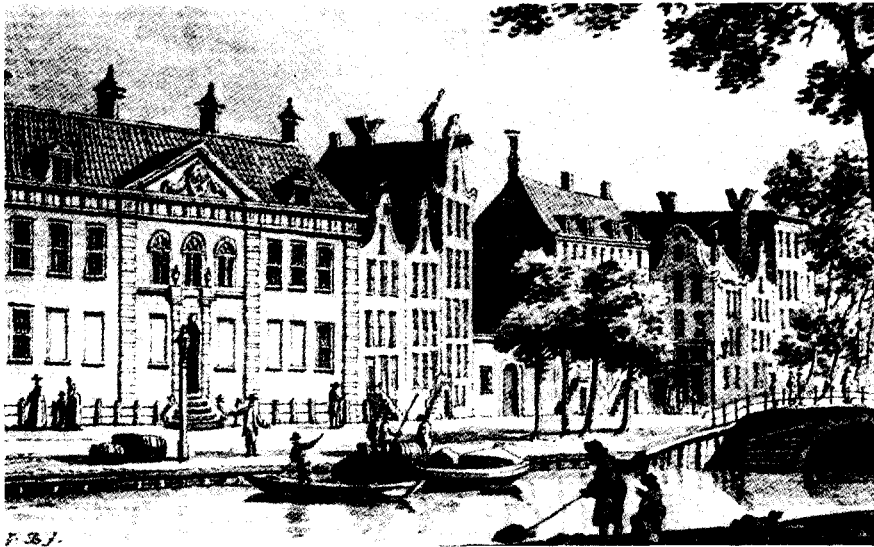
P.J. Margry

Na een omvangrijke restauratie en renovatie is het Amsterdamse Occo Hofje als monument geconserveerd en in zijn woonfunctie up to date gebracht. Dit oude ‘Gebouw van Barmhartigheid’ kan weer jaren mee. De officiële opening is een goede aanleiding om dit minder bekende hofje eens onder de loupe te nemen, te meer daar zich achter de indrukwekkende voorgevel een boeiend archief en een fraaie schilderijencollectie blijken te bevinden.

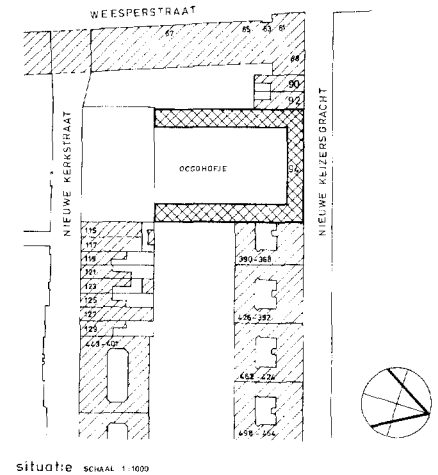
Instellingen van Weldadigheid

Amsterdam telde vroeger een groot aantal instellingen van sociale zorg zoals hofjes, gast-, wees-, oude mannen- en vrouwenhuizen. Niet alleen boden deze instellingen een nuttige voorziening in een tijd zonder de verregaande regelgeving van een welvaartsstaat, maar ook waren het plaatsen waar het patriciaat zich trof, met in hun kielzog zaken als kunstmecenaat, bouwkunst en kerkelijke devoties. Kortom, liefdadigheidsinstellingen als bijzondere socio-culturele eilandjes, met diverse bestuurlijk-religieuze verbanden naar de stad.

Het Amsterdamse Occo Hofje is een dergelijke instelling van ‘weldadigheid’ of zoals het vroeger werd betiteld ‘t *Gebouw van Barmhartigheid*. Het is een particuliere stichting uit het midden van de 18e eeuw bedoeld als structurele voorziening in de moeilijke sociaal-economische levensomstandigheden van die 18e eeuw. Voor de armen, weduwen en weeskinderen, zieken en ook ouden van dagen bestond er weinig geregelde zorg. Men was aangewezen op de initiatieven van stedelijke besturen, kerkgenootschappen en particulieren. Het stadsbestuur van Amsterdam had reeds instellingen als het aalmoezeniers- of het burgerweeshuis, het Oude Mannen- en Vrouwenhuis en de ziekgasthuizen in het

1. Tekening door Jan Bulthuis van het Occo Hofje rond ca. 1790.

Situatie SCHAAL 1:1000

leven geroepen. Vanuit de barmhartigheids-gedachte voelden de kerkgenootschappen een vergelijkbare taak en stichtten voor de eigen gelovigen aparte voorzieningen. In het verlengde daarvan legateerden welgestelde, vaak kinderloze, particulieren uit barmhartigheid of vanwege hun christelijke plichten geld en bezittingen om een hofje op te richten. De drijfveer om ook voor zichzelf – niets menselijks was ze vreemd – een soort monument achter te laten, moet evenmin worden onderschat.

De 18e eeuw was voor Amsterdam een periode van stagnatie. De stedelijke welvaart was afgenomen en daarmee kwam de armenzorg onder druk te staan. Het was ook een eeuw waarin de katholieken zich weer sterker en openlijker manifesteerden en de stad was begonnen aan omvangrijke uitbreidingen in oostelijke richting. Dit waren factoren, die de bouw van (katholieke) hofjes hebben gestimuleerd. In de 18e eeuw telde Amsterdam er reeds een dertigtal. Omdat de bouwgrond aan de hoofdgrachten ten westen van de Amstel te duur was geworden, raakten de goedkope en ruime percelen in de nieuwe uitleggingen ten oosten van de Amstel – in en om het Weesperveld – bij de stichters van hofjes in trek. Het begon met de bouw van het oude-vrouwenhuis Amstelhof aan het einde van de 17e eeuw. Vervolgens in 1723 het Corvershof aan de Nieuwe Herengracht en in 1733 aan de Nieuwe Keizersgracht het Van Brants Rushofje, gevolgd door het Lutherse Diaconiehuis in 1771 en in 1774 het Occo Hofje, tenslotte werd in 1780 het Werkhuis aan de Roetersstraat opgetrokken.

Cornelia Elisabeth Occo en het Occohofje

Het Occo Hofje aan de Nieuwe Keizersgracht is vernoemd naar stichteres Cornelia

Elisabeth Occo. Zij is op 8 juni 1692 in Amsterdam geboren en zou er aan de Herengracht tot aan haar dood op 12 februari 1758 blijven wonen. Zij maakte onmiskenbaar deel uit van het rooms-katholieke patriciaat van Amsterdam. Zij was ongehuwd, maar dat bood haar de mogelijkheid om zich intensief met twee hoofdactiviteiten bezig te houden: financiële handel en liefdadigheid. Met het kapitaal dat zij door vererving had gekregen, moest Cornelia in haar onderhoud voorzien. Maar met een goed gevoel voor kapitaalstransacties en de juiste (familiale) contacten in de internationale financiële wereld wist zij ook een succesvol belegger te worden. Omdat Amsterdam in de 18e eeuw nog steeds het Europees financiële centrum was, maakte dat de handel in wissels en effecten gemakkelijker. Cornelia's plaats in Amsterdam was des te meer aantrekkelijk omdat door de grote hoeveelheden kapitaal die in de 17e eeuw in de Nederlanden waren vergaard de rente was gedaald en men zeer aantrekkelijk in het buitenland kon beleggen. Niet alleen had ze contacten met bankiers en effectenkantoren in Brussel, Londen, Parijs, Emden, Leipzig, Wenen en Praag, maar ook in steden als Göteborg en Cadix. Een uitvoerige correspondentie in haar persoonlijk archief legt getuigenis af van de levendige handel in wissels, loterijbriefjes, aandelen, obligaties en ook diamanten. Daarnaast nam ze deel in de Compagnie des Indes en had beleggingen in verschillende landen. Behalve deze materiële activiteiten heeft Cornelia gedurende haar leven ook altijd veel aandacht voor liefdadigheid en armenzorg getoond. Duidelijk moge zijn dat dit voor een belangrijk deel door het meer aardse werk mogelijk is geworden. Naast haar hulp bij leven werden in haar testament het r.k. Armenkantoor, het St. Pietersgasthuis en het Jongens- en het Maagdenhuis te Amsterdam en het Armenhuis te Leiden nadrukkelijk bedacht.

Cornelia stamt uit een illustre geslacht. Het is dan ook meestal meer daarom dat men de naam Occo kent dan vanwege het hofje: de Occo's vormden met name in de 16e eeuw een zeer rijke en machtige familie. De invloedrijke koopman Pompejus Occo dreef een grote handelsonderneming met contacten tot aan de Duitse keizer toe. Zijn zoon Sybrand Pompejus Occo was eveneens koopman, maar ook geleerd humanist en schepen en burgemeester van Amsterdam.²

Zes jaar voor haar dood, in 1752, liet Cornelia Elisabeth Occo haar testament aanmerkelijk wijzigen. In tegenstelling tot eerdere versies van haar wilsbeschikking bestemde zij nu het grootste deel van haar kapitaal voor de bouw en inrichting van een liefdadigheidsinstelling. Een voorziening bedoeld voor: '... Arme Weduwen zonder kinderen, of arme Vrijsters ... boven de vijftig jaar oud, van de Roomsche Religie, met preeferentie sooveel mogelijke van Burgers van Amsterdam voor vreemdelingen ...'³ Maar omdat je nooit wist wat voor een vlees je in de kuip had, nam Cornelia nog de volgende bepaling op: dat bewoners' die sig onverhoopelijk door den drank mogte te buiten of sig in anderen opsigte deese gratificatie onwaardig mogte maaken wederom te mogen doen delegeren ...'⁴ Wie mocht blijven had niet alleen gratis inwoning, maar ook medische verzorging en medicijnen. Wat van de revenuen uit de kapitaalsbeleggingen, na aftrek van belastingen en onderhoud, overbleef, kwam ook nog eens ten nutte van de bewoners. Cornelia liet het maximaal aantal inwonende vrouwen op 33 vastleggen. Een aantal dat waarschijnlijk is gebaseerd op de christelijke getallensymboliek, verwijzend naar het aantal levensjaren van Christus.

De bouw en het hofje

Na het overlijden van Cornelia werd haar testament van kracht. Het betekende dat door de executeurs-testamentair uitvoering gegeven moest worden aan haar wens om een hofje op te richten. Wel was nog bepaald dat pas vijftien jaar na haar dood met de bouw mocht worden begonnen, opdat na de afwikkeling van de legaten er nog voldoende kapitaalaccumulatie zou kunnen plaatsvinden om de gehele bouw in één keer te realiseren.

In de eerste plaats moesten de nabestaanden over bouwgrond kunnen beschikken. Het gebied ten oosten van de Amstel was daarvoor zeer geschikt. In het Oudezijds Heeren Logement werd op 9 oktober 1769 een perceel van 146 bij 100 voet 'op de nieuwe uijtgegeeven erven op het Weespervelt' aangekocht.

De executeurs-testamentair droegen eveneens de zorg voor het laten maken van een ontwerp. Uit het grote aantal niet uitgevoerde ontwerpen in het archief blijkt dat dit nog niet zo gemakkelijk was. De metselaarsbaas Coenraat Hoeneker was in eerste instantie gevraagd om een ontwerp te leveren, waarschijnlijk omdat hij kort tevoren de tekeningen voor het Lutherse diaconiehuis, eveneens aan de Nieuwe Keizersgracht, had gemaakt. Maar omdat hij in december 1769 overleed, werd meester-timmerman Jan Luyten gevraagd de zaak over te nemen.⁴ Deze was geen onbekende in de Amsterdamse kringen: hij verrichtte diverse werkzaamheden voor de regenten van het Maagdenhuis. Luyten begon met een nieuwe serie ontwerpen te maken in de modieuze classicistische stijl. Zijn eerste schetsen hadden nog een beperkte opzet waarbij alleen de huidige middenrisaliet in die stijl – en voorzien van een verdieping – was uit-

gevoerd. In de tweede serie werd de gehele voorgevel met een verdieping en in moderne stijl uitgetekend. De hedendaagse massieve en indrukwekkende voorgevel had hiermee vorm gekregen. Het was tenslotte Jan Luyten zelf die daarop ook de bouw aannam voor de som van f 56.000.⁵ Volgens het bestek diende hij er voor te zorgen dat het gebouw 'in uijterste Deftigheid en Perfectie' werd opgetrokken.

Gezien de omvang van het gebouw en het beperkte aantal bewoners was het, vergeleken met andere 18e-eeuwse stichtingen, een relatief luxueuze instelling. Het bevatte namelijk geen grote woon- en slaapzalen zoals bijvoorbeeld het naburige Lutherse Diaconiehuis of het Werkhuis, maar uitsluitend woningen voor telkens één of hooguit twee vrouwen. Een contemporaine toeschouwer merkte in 1781 al op dat het complex 'zeer commodieus [is] betimmerd'. De cijfers onderstrepen dit. Omgerekend beliepen de stichtingskosten per bewoner van het Diaconiehuis of het Werkhuis ongeveer vijfhonderd gulden, terwijl dit voor het Occo Hofje niet minder dan veertienhonderd gulden was.⁶

Luyten ontwierp een statig maar wat sober gebouw in een symmetrische Lodewijk XVI stijl. Het is negen vensters breed, waarvan drie in de middenrisaliet. Deze risaliet, de vooruitspringende middenpartij, wordt bekroond met een driehoekig fronton, waarin de adelaar uit het wapen van de Occo's in natuursteenreliëf is uitgebeeld. De gevel heeft verder op de hoeken en aan weerszijden van de risaliet geblokte lisenen of, zoals het in het oorspronkelijke bestek heet, 'op de hoeken uijtgemonteert met vier geblokte pilasters'. De toegangsdeur is voorzien van een natuurstenen trap en is omgeven door decoratief metsel- en steenwerk in de vorm

van twee pilasters en een hoofdgestel. Daarboven zijn tegen de muur twee halve marmeren vazen aangebracht. Direct onder de vazen is in Romeinse cijfers het aanvangsjaar van de bouw '1774' aangegeven. Het gebouw sluit perfect aan bij de toen ook in Amsterdam populaire (neo-) classicistische stroming.

Op de kopergravure van P. Fouquet jr., gemaakt naar een tekening van H. Schoute uit ca. 1780, is goed te zien hoe Luyten oorspronkelijk op de begane grond zes blinde vensters in het gebouw had opgenomen, waardoor de voorzijde van het hofje een massief en gesloten karakter kreeg. Pas in 1964 zijn de vier buitenste blinde vensters in echte ramen veranderd.⁷

In de vorm van een carré liet Luyten achter de voorgevel in slechts één bouwlaag de huisjes optrekken. Het geheel omsloot een binnentuin met twee bleekveldjes. Hierop kwamen alle woningen uit. Via een poortje in de achterbouw konden de bewoners een tweede tuin bereiken, die tot aan de percelen van de Nieuwe Kerkstraat doorliep. Daar was een aparte moestuin met fruitbomen aangelegd 'tot verkwikking en voedsel der inwoonsters'.

Aanpassingen en renovaties in 19e en 20e eeuw

Door de bouw van een kapel in een aantal kamers en vanwege de gewijzigde normen voor woningen was tegen het einde van 19e eeuw een vergroting van het hofje en een verbetering van de huisjes noodzakelijk. Tot die tijd waren er 22 woningen, voorzien van bedstede(n), provisiekast en schoorsteen, waarin ongeveer 34 vrouwen woonden. Naar aanleiding van een verzoek tot verbouwing door W.N.J. van der Hulst, administrateur van het hofje, werd op 3 augustus 1893 de goedkeurende beschikking door burgemeester en wethouders afgegeven.⁸ Reeds op 19 augustus werd de eerste steen voor de vernieuwing gelegd. Aan de voorgevel werd niets veranderd maar de achterzijde werd daarentegen ingrijpend gewijzigd. Volgens de voorgelegde tekeningen van architect J.H. Hendrix werd vrijwel de gehele driezijdige achterbouw weggebroken en werden de twee zijvleugels verlengd en van een verdieping voorzien. Maar in feite kwam het er op neer dat de zijvleugels ook vrijwel zijn afgebroken, slechts stukken blinde achtermuren bleven overeind. Hoe oorspronkelijk de binnenzijde eruit heeft gezien weten we niet precies, maar waarschijnlijk zal bij de verbouwing op de oorspronkelijke bouwstijl zijn aangesloten. Vanwege de nieuwe gescheiden onder- en boventoegangen tot de woningen werden telkens gekoppelde deuren met natuurstenen omlijstingen gemaakt. Het poortachtige karakter van de deuren geeft het geheel een on-Hollands tintje.

2. Foto van het binnenterrein van het hofje in 1992.

3. Dubbelportret door Dirck Jacobsz van Herman Hajo en zijn vrouw Anna Pompejusdr Occo, ca. 1530.

De bouwvergunning geeft ons enig inzicht in het toenmalige beleid van de gemeente. Niet werd er gekeken naar een eventuele aantasting van het monumentale karakter van het gebouw, er werd alleen getoetst op aspecten van hygiëne en brandveiligheid. Zo werden als voorwaarden gesteld dat de 'privaten' moesten zijn voorzien van een aparte luchtkoker en van metalen valpijpen en trechtersyphons en verder moesten de deuren van de kapel naar buiten draaiend worden gemaakt. Of daaraan inderdaad is voldaan blijft een vraag, aangezien een ambtenaar op de beschikking schreef: 'Geen eindinspectie geweest'.

Door de bouw van 24 nieuwe woningen werd het complex inclusief de conciergekamer in totaal op 47 wooneenheden gebracht. Tegelijkertijd werd door het plaatsen van een achtermuur op de grens met de percelen van de Nieuwe Kerkstraat de oude moestuin bij de binnentuin getrokken. Uit de blauwdrukken valt op te maken dat het klokketorentje dat in de oorspronkelijke situatie op de achtervleugel was aangebracht, bij die gelegenheid aan de binnenzijde op het dak van de hoofd vleugel werd geplaatst. Het bevat nog steeds de fraai kopepen uurwijzer met slagwerk van Rutgerus en Van Meurs uit 1779.

Direct onder de klok staat in dichtvorm nog eens het door een achternicht van Cornelia op 30 mei 1774 uitgevoerde begin van de bouwgeschiedenis:

'Gods zegen lei de grond en de Barmhartigheid
Van Occo heeft den schat tot deezen
bouw gegeven
Maria Gillis heeft den eersten steen
geleid:
Nu kan hier maagd en weeuw gerust en
vreedzaam leeven.'

Door de modernisering van de kamers nam het aantal woningen in de 20e eeuw verder af. Daarom werden in 1925 tekeningen gemaakt om midden op het binnenterrein een vierkant bouwblok van twee lagen met kap te bouwen.⁹ Uiteindelijk ging dit plan voor 16 woningen niet door. Sindsdien is er voortdurend verbouwd aan het eigenlijke hofje. Zo werden in de jaren dertig de woningen weer gerenoveerd en zijn centrale verwarming en een warmwatervoorziening aangelegd.

Begin jaren zestig werd het belendende pand op nr. 92, een huis met een 18e-eeuwse klokgevel, met het hofje verbonden en voorzien van een gemeenschappelijke bewonersruimte. Vervolgens vond in 1977-1978 een algehele restauratie van voornamelijk de buitenzijde plaats in overleg met het Bureau Monumentenzorg van Amsterdam en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en volgens tekeningen van architect J. van Stigt.¹⁰

En ten slotte werd bij de laatste renovatie het gebouw opnieuw onder handen genomen, deze keer echter voornamelijk aan de

binnenzijde. Voor ruim twee miljoen gulden werden hofje met kapel annex sacristie en het verbonden pand op nr. 92 met de recreatieruimte geheel gerenoveerd. Vele muren werden doorgebroken en zodoende veranderden de 34 kleine huisjes in 25 moderne woningen, uitgerust met allerlei voorzieningen van liften tot en met een gesloten tv-circuit, waarmee bij ziekte op de kamer ook de H. Mis in de kapel kan worden gevolgd. De concierge van het hofje kan in de aparte conciergewoning door middel van een centraal waarschuwingssysteem eenvoudig vaststellen waar zich eventueel problemen voordoen.

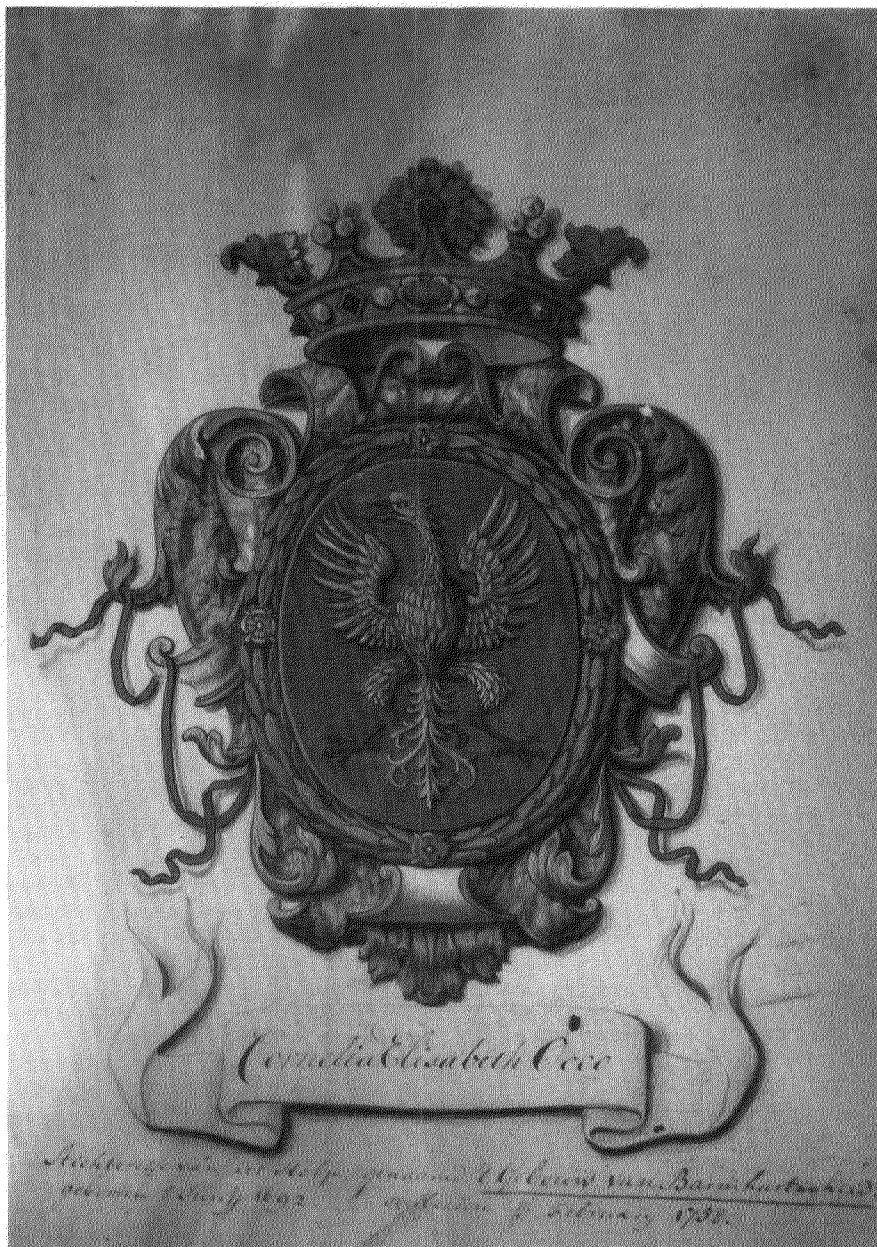
Midden 1990 begon aannemer Kneppers op basis van tekeningen van architect Geusebroek met de verbouwing van de westzijde van het hofje en begin 1991 kwam als tweede fase de oostzijde aan de beurt. Door de fasering bleef het ongemak voor de bewoners enigszins beperkt. Uiteindelijk kon de burgemeester van Amsterdam op 29 juni 1991 met het planten van een boom het complex voor gerenoveerd en heropend verklaren. Als dank voor de ondervonden steun van de gemeente schonk de familie Gillès de Pélichy de stad uit het familiearchief een authentieke oorkonde uit 1552 waarin een verre voorvader van de stichteres van het hofje, Sybrant Pompejus Occo, als schepen van Amsterdam optreedt.

Regentenkamer en portrettenverzameling

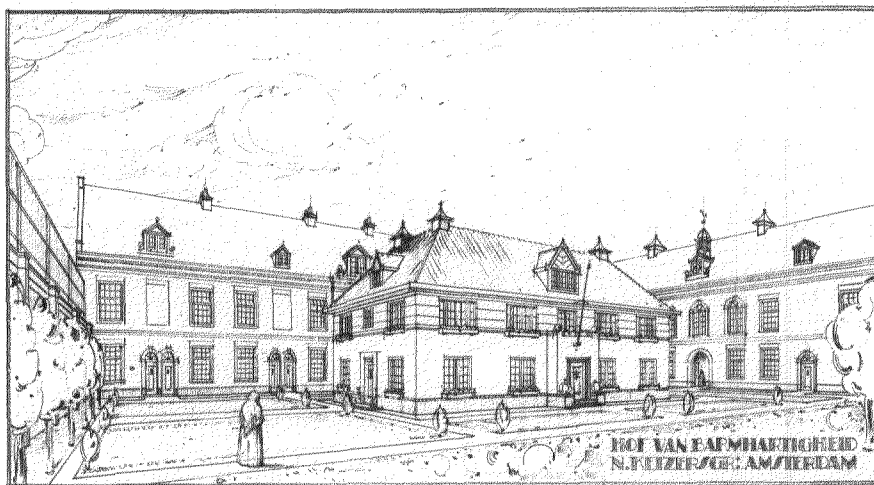
Een hofje werd in de regel bestuurd door een college van regenten. Zij werden door de stichter al of niet bij testament aangewezen. Het waren meestal vrienden of familie van hem of haar en door middel van coöptatie werden in het vervolg nieuwe regenten geworven. Op gezette tijden kwam het college bijeen op een speciaal daarvoor ingerichte kamer op het hofje: de regentenkamer. Daar spraken zij in vergadering over de toelating van nieuwe bewoners, het opstellen van reglementen, de zorg voor de algemene gang van zaken op het hofje en het oplossen van problemen. Maar vooral moesten zij zorgen voor een goede belegging van de nagelaten gelden, zodat het hofje aan zijn (financiële) verplichtingen en doelstelling kon blijven voldoen.

Uit verbondenheid met het hofje of uit barmhartigheid deden de regenten regelmatig nieuwe schenkingen. Soms waren het financiële donaties, soms gelden voor een speciaal doel en vaak waren het kunstzinnige voorwerpen als schilderijen en meubels.

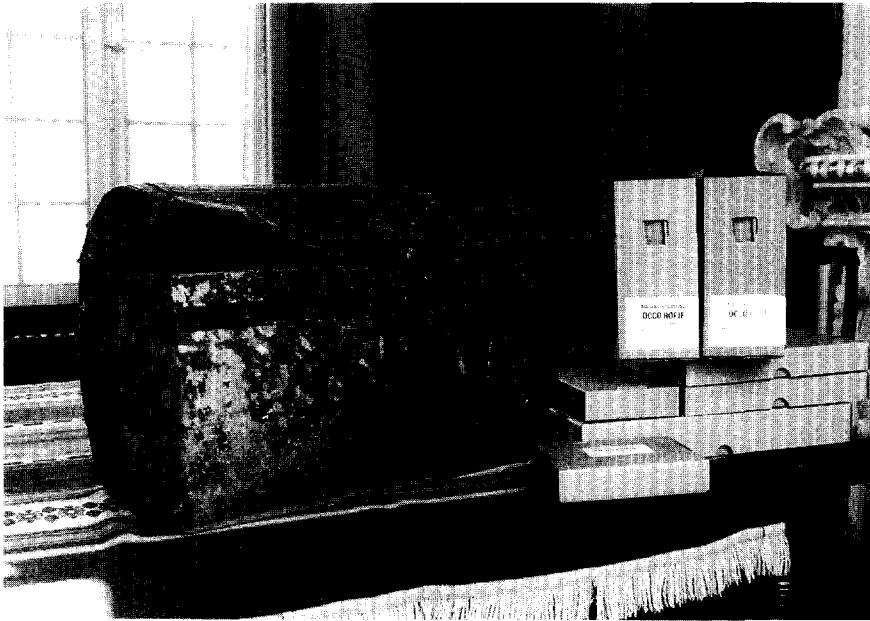
In de 20e-eeuw waren bestuurlijke vernieuwingen voor het hofje noodzakelijk geworden. Met de inwerkingtreding van het nieuwe Burgerlijk Wetboek in 1976 werd bepaald dat oude instellingen van weldadigheid een stichtingsvorm dienden te krijgen. Dit heeft voor het Occo Hofje in 1979 zijn beslag gekregen. De bestuurlijke versterking is in 1986 nog verder gegaan door het sluiten van een samenwerkingsconvenant met de eveneens Amsterdamse stichting Het R.C. Maagdenhuis. Sindsdien nemen twee bestuursleden uit die stichting ook zitting in het dagelijks bestuur van het Hofje. Met gevoel voor traditie worden ze nog steeds regenten genoemd en vergaderen enkele malen per jaar in de naar hen genoemde kamer.

4. Een 18e-eeuwse tekening op perkament van het geslachtswapen van Cornelia Elisabeth Occo: een gouden adelaar op een blauw veld.

5. Schets tekening uit 1926 van een niet gerealiseerde uitbreiding op het binnenterrein van het Occo Hofje.

6. Oude en moderne archiefberging: de 18e-eeuwse olifantskist versus de 20e-eeuwse zuurvrije 'Amsterdamse' archiefdoos.

De regentenkamer van het Occo Hofje is niet overdreven groot of luxueus. Met uitzondering van de fraaie in diverse kleuren marmer uitgevoerde rococoschoorsteen die uit een ouder huis afkomstig is, kan de kamer zelfs als eenvoudig worden betiteld. Maar in opmerkelijk contrast hiermee staat de rijke collectie schilderijen (portretten) waarmee de wanden op een 18e-eeuwse wijze van exposeren geheel zijn behangen. Het is een relatief onbekende collectie die als geheel zelden of nooit voor het publiek toegankelijk is geweest. Maar de mooiste stukken hebben echter al wel verschillende belangrijke tentoonstellingen gesierd. Het portret van 'stamvader' Pompejus Occo is zelfs in de vaste expositie van het Rijksmuseum opgenomen.¹¹

De dubbelportretten van verre voorzaten van Cornelia Occo springen er qua omvang en kwaliteit uit. Beroemd is het dubbelportret dat Dirck Jacobsz¹² in de 16e eeuw maakte van Herman Hajo Hompens (1495-1540) en zijn vrouw Anna Pompejusdr Occo.¹³ De schilderijen zijn zo bijzonder dat ze in 1985 zijn geplaatst op de lijst van kunstobjecten behorende bij de Wet tot behoud van cultuurbezit. Deze wet moet zorgen dat voorwerpen van grote culturele betekenis behouden blijven voor het cultuurbezit in Nederland.

Andere mooie exemplaren zijn het dubbelportret door Cornelis Ketel van Pompejus Dircksz Occo en Eva Pieterdr Ruys uit 1580/2 en ook de schilderstukken door Pieter Pietersz van Adolphus Occo en zijn echtgenote uit 1589. Maar eveneens van goede kwaliteit zijn bijvoorbeeld het 16e-eeuwse portret van een anonieme geestelijke en het kinderportret van Ida Lucasdr Occo uit 1613. Van veel later datum is het charmante schilderij van regentes Françoise Gilles-Roest van Alkemade met haar beide zoons

Theodoor en Louis dat door N.J. Delin in 1793 is vervaardigd.

Het opmerkelijke aan de collectie is dat deze op zich geen weerspiegeling vormt van het regentenbestuur. Er zit geen enkel echt regentenportret bij, het zijn familieschilderijen die door vererving bij de laatste Occo's en hun erven terecht zijn gekomen en bij oplevering van het hofje uit decoratieve overwegingen (of ruimtegebrek?) in de regentenkamer zijn opgehangen. Slechts enkele portretten stellen familieleden voor die ook nog regent zijn geweest.

De verzameling is ook in die zin willekeurig omdat portretten van andere regenten veelal nog in het particulier bezit zijn van de huidige eigenaren van het hofje.

Een huis- en devotiekapel

Was het hofje uit christelijke barmhartigheid opgericht, de rooms-katholieke achtergrond van stichteres en regenten speelde in het dagelijks leven een belangrijke rol. De aanwezigheid van een kapel op het hofje werd daarom al langer gewenst. Pas na een grote schenking van regentes Françoise Gilles-Roest van Alkemade in 1816 kon er een behuis worden opgericht. Een drietal kamers moest er voor worden opgeofferd. De kapel werd gewijd aan St. Elisabeth, een eerbetoon aan de stichteres als wel aan deze patroonheilige van de zieken. Met de paters van de kerk 't Boompje werd overeengekomen dat zij op zon- en feestdagen er de mis zouden celebreren.

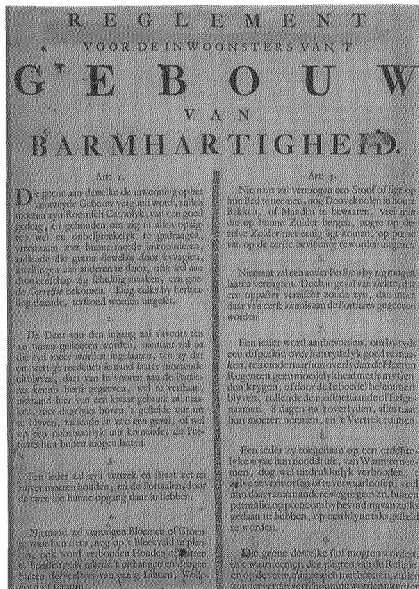
Kapel en sacristie zijn sober ingericht, met uitzondering van het altaar dat met korinthische pilasterordonnantie en Lodewijk XVI festoenen is uitgevoerd. Het omgeeft een altaarschildering uit de Vlaamse school, Christus aan het kruis voorstellende uit ca 1700.

Ter opberging van het allerheiligste was in het verleden een rococotabernakel aangeschaft dat is voorzien van een met zilver beslagen deurtje. Dit deurtje biedt ons een kijkje in de toenmalige gepraktiseerde devoties door bewoners en regenten. Er is namelijk een tekening in gegraveerd van het mirakel van Amsterdam dat in 1345 heeft plaatsgevonden. De in een haardvuur geworpen hostie zou toen niet zijn verbrand. De datum 1845 op het zilveren deurtje wijst op een schenking ter gelegenheid van het 500-jarig jubileum van het wonder.

Het is niet de enige devotie relatie tussen de Occo's, het hofje en het Amsterdamse mirakel. Aan het begin van de 16e eeuw blijkt Pompejus Occo al kerkmeester van de H. Stede (de bedevaartskapel waar het wonder werd vereerd) te zijn geweest en in de 18e eeuw blijkt – uit een van haar aante-

7. Gevel van het Occo Hofje, gelegen aan de Nieuwe Keizersgracht in 1992.

8. Reglement voor de bewoners van het Occohofje, eind 18e eeuw.

kenboekjes – Cornelia zelf in stille omgang de oude processieroute na te lopen.¹⁴ Bekende namen van de Occo's of regenten komen we ook tegen in de ledenlijst van het St. Caeciliacollegie.¹⁵ Een gezelschap waarin belangrijke r.k. Amsterdammers in de 17e-19e eeuw wekelijks bij elkaar kwamen om het mirakelsacrament te vereren. Maar bij vergelijking van namen wordt duidelijk dat de structuur nog ingewikkelder is en dat verschillende van de regenten van het Occo Hofje ook een dergelijke functie bij het Maagdenhuis of het jongensweeshuis bekleedden. Het is de kleine wereld van het Amsterdamse katholieke patriciaat.

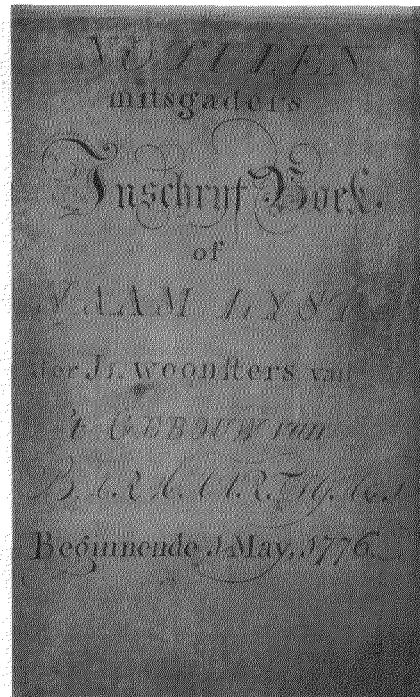
De archieven

Elke instelling produceert archiefmateriaal. Daarom beschikken oude stichtingen vaak over een intrigerende verzameling historische stukken. Het archief van het Occo Hofje was geheel uit het zicht geraakt, totdat het in 1974 door de conciërge op de zolder van het hofje werd teruggevonden. Nadat een laag stof van twee eeuwen was verwijderd, plaatste hij het materiaal in de regentenkamer. Daar kwam het opnieuw op de achtergrond te staan, totdat bij de besprekingen in de regentenkamer over de nieuwste renovatie van het gebouw ook het archief terloops aan de orde kwam. Het bestuur wenste deze oude stukken eveneens op orde en in goede staat teruggebracht. Bij nadere bestudering bleek het niet om één archief maar om verschillende (onderdelen van) archieven te gaan: die van het Occohofje, maar ook het persoonlijk archief van Cornelia Occo en stukken van haar familie. De inventarisatie bleek een ware speurtocht in het verleden. Een eerste bestandsopname bleek al spannend: er waren drie kisten met materiaal:

een fraai beschilderde ijzeren kist uit de 17e eeuw met enkele oude oorkonden en registers, een 18e-eeuwse kist, bekleed met olifantshuid, geheel gevuld met aaneengeregen bundels (liassen) rekeningen en kwitanties en pakketjes met zakelijke correspondentie van Cornelia persoonlijk, en ten slotte een 19e-eeuwse houten kist met voornamelijk financiële administratie en de oude (ver-)bouwtekeningen van het hofje.

Veel van de documenten en brieven bleken vrijwel onaangeeroerd sinds ze door Cornelia zelf met aandoenlijke roze en groene linten waren samengebundeld en in de koffer waren gestopt. Slechts de correspondentie bovenin was in de afgelopen jaren heen door elkaar geraakt vanwege het regelmatig, maar oppervlakkig snuffelen in de oude spullen door bestuursleden of door andere nieuwsgierigen.

Toch bleek een aanzienlijk deel van de archiefstukken niet meer aanwezig. Met name uit de tweede helft van de 19e en het begin van de 20e eeuw was weinig bewaard gebleven. Correspondentie noch notulen zijn er uit die periode overgebleven. Reeds in de 19e eeuw constateerde B.M.J. de Bont die, in verband met zijn onderzoek naar de genealogie van de Occo's, het hofje had bezocht dat het archief 'zeer soober' is.¹⁶ Een speurtocht door mij gehouden langs (de familie van) oud-administrateurs en andere betrokkenen leverde behalve enige krantenknipsels en een enkel verdwaald archiefstuk bitter weinig op. Het bezoek aan het familiearchief van de eigenaren van de stichting, de Belgische familie Gillès de Pélichy (erven/familie van de Occo's)¹⁷, in de buurt van Brugge evenmin. Wel bleken daar nog enkele stukken aanwezig met betrekking tot het overlijden van Cornelia en haar legaten aan het Occohofje, die meer in Amsterdam op hun plaats zouden zijn. Van de familie kreeg het bestuur toestemming om

9. Omslag van het perkamenten 'Notulen mitsgaders Inschrijf Boek of Naam Lyst der Inwoonsters van 't Gebouw van Barmhartigheid' uit 1776.

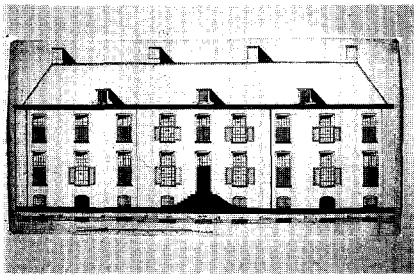
deze waardevolle aanvulling in het archief van het hofje op te laten nemen. Hoewel men nog steeds hoopt op het tevoorschijn komen van de ontbrekende archiefbestanden is besloten de archiefinventaris toch maar af te ronden.¹⁸ Al met al is het boven water komen van dit archief een waardevolle aanvulling voor de sociaal-economische geschiedenis van de stad Amsterdam. We treffen er zeer veel uiteenlopende stukken

10. Kopergravure van het hofje door P. Fouquet jr. naar een tekening van H. Schoute uit ca. 1780.

in aan. In de eerste plaats zijn dat de persoonlijke aanteken- en brievenboeken van Cornelia en haar zakelijke correspondentie. Maar belangrijk zijn ook de dossiers betreffende de nalatenschappen van Cornelia en haar moeder. De bouw is uitgebreid gedocumenteerd met fraaie 18e-eeuwse tekeningen. De sociale geschiedenis van het hofje ligt in diverse papieren over de inschrijving, plaatsing, verblijf en overlijden van de bewoners besloten, zoals de in perkament gebonden 'Notulen mitsgaders Inschrijf Boek of Naam Lijst der Inwoonsters' en 'Begravenis Boek der Inwoonsters'. Verder omvat het bestand ook de kleine archiefjes van de misfundatie Roest van Alkemade-Gilles en van de vicarie Het Voorhout. Et cetera.

Over het algemeen verkeren de archivalia in een zeer goede staat, slechts enkele beschadigde en versleten archiefstukken moesten door een restauratieatelier weer worden opgekalfaterd. Helaas moesten wel de oude romantische archiefkisten wijken voor moderne zuurvrije archiefdozen en omslagpapieren die een verantwoord materieel beheer en behoud mogelijk maken.

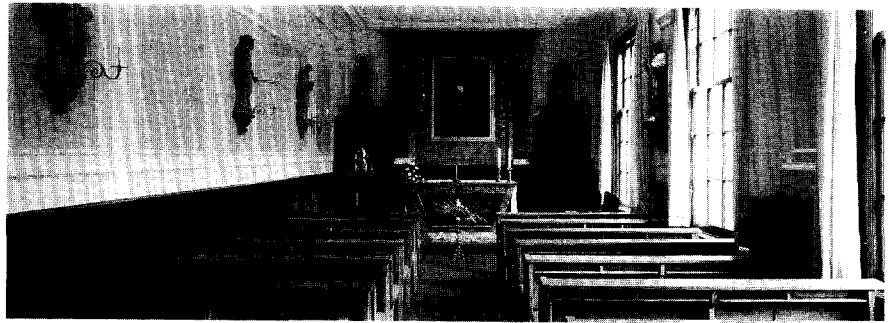

11. Niet uitgevoerd eerste ontwerp voor de voorgevel van het nieuwe Occo Hofje door Coenraat Hoemaker uit 1769 (37 x 74 cm; Archief Occo Hofje inv. nr. 141).

Tot slot

Het Occo Hofje, een utiliteitsgebouw uit de 18e eeuw, blijkt een interessant complex aan maatschappelijke waarden te bevatten. Nog steeds heeft het eenzelfde doel en functie als waarvoor het indertijd is gebouwd. De gebruikers zijn in doelgroep ook weinig veranderd. Daarenboven biedt het hofje in cultuur-historisch opzicht een fraaie compositie: enerzijds een monumentale behuizing gestoffeerd met een fraaie kunstcollectie dat de familie Occo en de regenten door de eeuwen heen typeert en anderzijds beschikt het over een interessant archief waarmee de historische betekenis en ontwikkeling van het hofje duidelijk kan worden gemaakt.

Het is te danken aan de inzet van het bestuur van het hofje en aan de subsidies van de gemeente Amsterdam en de provincie Noord-Holland dat een en ander op een vakkundige wijze is gerestaureerd en geïnventariseerd en zodoende voor de toekomst voor de stad Amsterdam kan worden behouden.

12. De gerenoveerde kapel van het hofje. Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg, A. van der Wal, 1992.

Noten

- 1 Dit artikel is een voorlopig overzicht van de historie van het hofje en de veranderingen van de afgelopen twee jaar. Er zijn plannen voor een studie naar het leven van Cornelia Elisabeth Occo en familie en de geschiedenis van haar hofje.
- 2 Pompejus (of Poppo) Occo leefde van 1482/3 tot 1537. Hij was afkomstig uit Friesland. Zijn zoon Sybrant Pompejus Occo leefde van 1517 tot 1588. Deze werd in 1541 schepen van de stad en was in de periode 1556-1562 viermaal burgemeester van de stad. Via de lijn van Tietje Occo, de dochter van Pompejus is uiteindelijk in de 17e eeuw uit Jan Lucasz Occo (1652-1701) en Maria Agnes Barbou (?-1737) Cornelia Elisabeth geboren.
- 3 Gemeentearchief Leiden, notariële archieven, inv. nr. 1942, dl. C (notaris H.I. Kreet, 14 september 1752).
- 4 Zie over zijn afkomst R. Meischke, *Amsterdam; Het R.C. Maagdenhuis, het huizenbezit van deze instelling en het St. Elisabeth-gesticht* (Den Haag: SDU, 1980) p. 75.
- 5 Archief Occo Hofje, inv. nr. 127: 'Bestek en Condiitiën', 19 februari 1774. De uitgevoerde tekeningen staan onder de inv. nrs. 128-133.
- 6 Meischke, *Het R.C. Maagdenhuis*, pp. 103-104.
- 7 Nadat in 1956 architect Van Galen al geprobeerd had ramen in de gesloten voorgevel te mogen plaatsen, besloot de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg pas op 23 maart 1964 dat de vier buitenste blinde ramen opengevoerd mochten worden. De middenrisaliet diende gesloten te blijven. Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Oud archief, 1956-1964, dossier nr. 91, Occo Hofje.
- 8 Gemeentearchief Amsterdam, archief van de Dienst der Publieke Werken, 1856-1921; Bouwtekeningen, inventarisnummer 16.658: beschikking dd. 3-8-1893 nr. 11899/3931 PW. Voor de aanvraag van de (ver-)bouwvergunning voor het perceel Nieuwe Keizersgracht 94 had architect J. Hendrix in juni 1893 een vijftal tekeningen gemaakt: 'Ontwerp tot het vergroten en verbouwen van het R.C. Gesticht van Barmhartigheid alhier'. Deze zijn nu als bijlagen bij de beschikking gevoegd.
- 9 Archief Occo Hofje inv. nr. 157.
- 10 Zie archief Occo Hofje, inventarisnummers 178-183, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Oud Archief II, 1970-1979, nr. 5055, Occo Hofje. Het restauratieplan werd zonder opmerkingen door Monumentenzorg goedgekeurd.
- 11 Zie over dit schilderij: B. Haak, 'Het portret van Pompejus Occo door Dirck Jacobsz', in: *Bulletin Rijksmuseum* jrg. 6 (1958) pp. 27-37; F.J. Dubiez, 'De Amsterdamse bankier en humanist Pompejus Occo en zijn portret door Dirck

Jacobszoon', in: *Ons Amsterdam* jrg. 10 (1958) pp. 194-202; S.A.C. Dudok van Heel, 'Een kooplieden-particiaat kijkt ons aan of de emancipatie van het Amsterdamse portret tot 1578', in: *De smaak van de elite; Amsterdam in de eeuw van de beeldenstorm*, red. R. Kistemaker en M. Jonker (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1986) pp. 19-39.

- 12 Hij leefde van ca. 1495 tot 1567 en was de zoon van Jacob Cornelisz van Oostzanen. Dirck is als portretschilder een belangrijk vertegenwoordiger van de vroege Amsterdamse schildersschool.
- 13 Voor een beschrijving en afbeeldingen van de schilderijen zie B. Haak in *Bulletin van het Rijksmuseum* jrg. 6 (1958) pp. 22-37.
- 14 Archief Occo Hofje, inv. nr. 410. Dit is een belangrijke notitie die voor het eerst bewijst dat de mirakeldevotie met het daaraan verbonden ritueel om de oude middeleeuwse processieroute te belopen in de 18e eeuw nog in Amsterdam werd gepraktiseerd. Cfr. P.J. Margry, *Amsterdam en het mirakel van het heilig sacrament; Van middeleeuwse devotie tot 20e-eeuwse stille omgang* (Amsterdam: Polis, 1988) pp. 24-25 en 41-42.
- 15 Zie T.C.M.H. van Rijckevorsel, *Geschiedenis van het R.C. Maagdenhuis te Amsterdam 1570-1887* (Amsterdam: J.S. de Haas, 1887) pp. 81-85.
- 16 B.M.J. de Bont, *Het geslacht Occo en het gebouw van Barmhartigheid te Amsterdam* (Amsterdam: C.L. van Langehuysen, 1893).
- 17 De oorspronkelijk Zuidnederlandse katholieke familie Gilles, heeft zich via Engeland aan het begin van de 17e eeuw in Amsterdam gevestigd. In 1752 trouwde Jean Philippe Gilles met een dochter van de zuster van Cornelia Elisabeth Occo, waardoor de Occo's en de Gilleszen verwant raakten. Hun zoon Louis Michel Gilles trouwde in 1780 te Antwerpen met Jeanne-Petronella de Pret. Daardoor kwam de familie Gilles weer in de Zuidelijke Nederlanden terecht. In 1872 is bij Koninklijk Besluit de familienaam met de achternaam van de echtgenote van Louis baron Gilles tot Gillès de Pélichy uitgebreid. Zie over de familie: Ch. Gillès de Pélichy, *Histoire des Gilles et Gillès de Pélichy* (Brugge: Westvlaamse Drukkerij en Uitgeverij, 1971); dit is de verbeterde herdruk van: idem, *Album de famille; essai de généalogie complétée par des notices historiques concernant les barons Gillès de Pélichy, de Belgique, et les Gilles, de France, issus d'une même souche originaire de nos provinces* (z.p., 1949).
- 18 P.J. Margry en O. Faber, *Inventaris van het archief van de Stichting Occo Hofje c.a. (1673) 1758-1985* (Amsterdam: Stichting Occo Hofje, 1992). Het archief wordt bewaard op het Occo-hofje en kan aldaar voor onderzoek worden ingezien.